

Zjednoczonych, prezydenta w latach 1801—1809²⁷. M. Wilk opublikował w 1975 r. popularnonaukową biografię cara Piotra I (1672—1725), twórcy Rosji nowożytnej²⁸. M. A. Brzeziński wydał w 1983 r. popularnonaukową pracę omawiającą życie i działalność polityczną Jeana Jaurésa (1859—1914), francuskiego socjalisty, myśliciela i działacza pacyfistycznego²⁹. W. Bortnowski opublikował w 1981 r. popularnonaukową biografię Wielkiego Księcia Konstantego Pawłowicza (1797—1831)³⁰. W 1986 r. A. Harasimowicz wydał popularnonaukową biografię angielskiego polityka, lidera Partii Pracy, Jamesa Ramsaya MacDonalda³¹.

Znaczącym dorobkiem pracowników Instytutu Historii są publikacje zbiorowe z zakresu historii powszechnej nowożytnej. Z okazji setnej rocznicy Komuny Paryskiej 1871 r. ukazał się specjalny numer „Zeszytów Naukowych UŁ”, stanowiący pokłosie sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii. W 1978 r. został wydany zeszyt *Studia z dziejów Anglii*, dotyczący dziejów wewnętrznych i polityki zagranicznej Anglii w XVIII—XX w. Dwa lata później został opublikowany zeszyt pt. *Studia z dziejów Francji*, będący wynikiem współpracy naukowej pracowników Instytutu Historii UŁ z historykami Uniwersytetu Lyon III.

3. KIERUNKI BADAŃ NAD HISTORIĄ POLSKI ŚREDNIOWIECZNEJ

Badania nad przeszłością średniowieczną Polski prowadzone były przez osoby zatrudnione w Katedrze, później Zakładzie Historii Polski Średniowiecznej, oraz w wyłonionym z niej Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii, a częściowo też w Katedrze Historii Europy Wschodniej.

W Katedrze Historii Polski Średniowiecznej prowadzone były też badania, które tylko w większym lub mniejszym stopniu łączą się z dziejami Polski średniowiecznej, a mianowicie sprawy jaćwieskie i problemy stosunków polsko-rusko-litewskich. Do problematyki jaćwieskiej nawiązał Stanisław Zajączkowski, kontynuując swoje przedwojenne za-

²⁷ Z. Libiszowska, *Thomas Jefferson*, Wrocław 1981.

²⁸ M. Wilk, *Piotr I — car reformator*, Warszawa 1975.

²⁹ A. Brzeziński, *Jean Jaurés. Polityk i myśliciel*, Warszawa 1983.

³⁰ W. Bortnowski, *Wielki książę Konstanty i Joanna Grudzińska*, Łódź 1981.

³¹ A. Harasimowicz, *James Ramsay MacDonald, życiorys socjaldemokraty*, Łódź 1986.

interesowania. Uczony ten poświęcił tej sprawie kilka artykułów, w których omówił terminy występujące w źródłach na oznaczenie Jadźwinców, precyzując pojęcie i terminologię odnoszącą się do mało zbadanego problemu jaćwieskiego; zajął się też strukturą terytorialno-plemienną Jaćwieży. Echem zainteresowań naukowych dziejami Litwy w średniowieczu był artykuł tego uczonego o badaniach dotyczących stosunków polsko-litewskich w okresie jagiellońskim.

Dziejami naszych wschodnich sąsiadów i stosunkami z nimi w średniowieczu zajął się także Stanisław M. Kuczyński. W jego problematyce badawczej w tym względzie można wyróżnić dwa nurty zainteresowań. Pierwszy dotyczy stosunków polsko-ruskich, drugi — historię Wielkiego Księstwa Litewskiego, ze szczególnym uwzględnieniem jego prowincji ruskich. Nurt pierwszy reprezentują artykuły dotyczące wzmianki o 981 r., traktatu polsko-ruskiego z 1039 r., stosunków Polski z Rusią do końca XII w. oraz wschodniej granicy naszego państwa w X w. Z prac zaliczanych do drugiego nurtu wymienić trzeba rozprawę S. M. Kuczyńskiego o programie politycznym pierwszych monarchów z dynastii jagiellońskiej i rozbiór krytyczny danych J. Długosza odnoszących się do 1385 r. Zbiorem tez i poglądów tego uczonego są jego studia odnoszące się do dziejów Europy Wschodniej na przestrzeni od X do XVII w.³²

Do wspomnianego już nurtu dociekań nad stosunkami ruskimi można zaliczyć też artykuł Alicji Szymczakowej dotyczący księżniczek wywodzących się z Rusi, które na drodze małżeństw z księżętami piastowskimi stały się władczyniami polskimi w XIII stuleciu.

O wiele obszerniej przedstawia się dorobek historyków z łódzkiego ośrodka odnoszący się do dziejów Polski feudalnej. Uczeni ci zajmowali się różnymi problemami naszej przeszłości, wśród których na czoło wysuwają się badania nad wojskowością polską oraz najszerzej pojętą historią regionalną.

Osiągnięcia badaczy z Instytutu Historii UŁ w zakresie dziejów wojskowości są pokaźne. Jako jeden z pierwszych zajął się tą problematyką W. Bortnowski, czego rezultatem były jego prace zarówno o charakterze naukowym, jak i głównie popularnym, które dotyczyły systemu obronnego Polski w okresie wczesnofeudalnym, Grunwaldu, wojny trzynastoletniej i innych.

Dzieje wojskowości polskiej głównie w okresie rozbicia feudalnego były przedmiotem badań naukowych Stefana Krakowskiego. Przede wszystkim należy wymienić tu jego dzieło o najazdach tatarskich na

³² S. M. Kuczyński, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X—XVII w.*, Warszawa 1965.

Polskę w XIII w.³³ W innych swych rozprawach zajął się kwestią liczebności wojsk polskich, systemem organizacyjnym, systemem fortyfikacyjnym, sztuką wojenną okresu rozbitcia, walkami Leszka Czarnego na wschodzie, recepcją obcych wzorów w naszej wojskowości, najzdamami na region kielecki i świadomością celów walki wśród oddziałów polskich.

Tematykę wojskową podjęli dwaj uczniowie Stefana Krakowskiego, a mianowicie Wojciech Szczygielski i Stanisław Zajączkowski³⁴, którzy w swych badaniach poza aspektem ściśle wojskowym potrącali o sprawy z dziedziny społecznej. Zajęli się oni mianowicie obowiązkami wojskowymi mieszczan (W. Szczygielski) oraz chłopów, sołtysów, wójtów i feudałów, a także najazdem Litwinów na Łęczycę w 1294 r. (S. M. Zajączkowski). Można tu też wspomnieć o pracy B. Krzemińskiej o znaczeniu kroniki Kosmasa jako źródła do badań nad dziejami wczesno-feudalnej wojskowości polskiej.

Okresem monarchii stanowej zajął się specjalnie S. M. Kuczyński. Najważniejszym jego osiągnięciem w tym względzie jest wielka monografia o wojnie polsko-krzyżackiej z lat 1409—1411, która doczekała się 4 wydań³⁵. Na marginesie studiów nad Wielką Wojną powstało szeregi rozpraw tego uczonego nawiązujących do jej problematyki; zajął się on też stosunkiem literatury pięknej do bitwy grunwaldzkiej, poświęcając temu problemowi parę artykułów, których pełną wersję dał w opublikowanej w 1963 r. książce³⁶.

Obok problematyki Wielkiej Wojny S. M. Kuczyński podjął badania nad wojskowością polską XIV—XV w., wynikiem których była rozprawa o organizacji polskich sił zbrojnych w czasach Kazimierza Wielkiego i Ludwika Andegaweńskiego, odpowiednia partia w podręczniku polskiej sztuki wojennej oraz krytyczne opracowanie informacji J. Długosza o przebiegu wojny trzynastoletniej. Do spraw związanych z Wielką Wojną nawiązał też Aleksander Swieżawski, publikując artykuł o udziale chorągwi bełskiej w bitwie grunwaldzkiej.

Sporo miejsca dziejom wojskowości polskiej w średniowieczu po-

³³ S. Krakowski, *Polska w walce z najzdamami tatarskimi w XIII wieku*, Warszawa 1956.

³⁴ S. M. Zajączkowski, *Służba wojskowa chłopów w Polsce do końca XV wieku*, Łódź 1958.

³⁵ S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409—1411*, Warszawa 1955; wyd. II, Warszawa 1960; wyd. III, Warszawa 1966; wyd. IV, Warszawa 1980.

³⁶ S. M. Kuczyński, *Rzeczywistość historyczna w „Krzyżakach” Henryka Sienkiewicza*, Warszawa 1963; wyd. II, Warszawa 1967.

święcił w swoich badaniach Jan Szymczak³⁷. Zainteresowały go takie problemy, jak: walki o kasztelanię łądzką w XIII stuleciu, Łęczyckie i Sieradzkie jako teren działań wojennych w okresie rozbitcia, straty ludnościowe i materialne ponoszone w trakcie walk wewnętrznych w naszym państwie w XIII w., rola wojskowa grodów, sposoby ich zdobywania i obrony, ich sieć na terenie środkowej i zachodniej Polski oraz ich założenia konstrukcyjne w czasach rozdrobnienia feudalnego, a także i rodzaje uzbrojenia ochronnego w epoce Polski stanowej. Wspomnieć wreszcie należy, iż zagadnieniami z dziedziny wojskowości interesuje się też Tadeusz Nowak. Zajął się walkami na Pomorzu Gdańskim toczonymi przez synów Mszczuja I, dalej sprawą najazdu litewskiego na ziemię łęczycką w 1350 r. dochodząc do wniosku, iż wiadomości o nim przekazane przez źródła są niepewne i raczej takowego wówczas nie było, oraz konstrukcją obiektów obronnych w centralnej Polsce w XIV w.

Następnym bardzo ważnym nurtem badań prowadzonych przez pracowników Instytutu Historii UŁ są zainteresowania nad najszerszej pojętą historią regionalną i wiążąca się z tym problematyka geograficzno-histeryczna. Tym ostatnim zagadnieniem zajął się Stanisław Zajączkowski. Typową pracą tego uczonego jest studium poświęcone formowaniu się dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej³⁸. Kwestią zasadniczą tej pracy jest sprawa odtwarzania procesu polityczno-terytorialnego formowania się dzielnic łęczyckiej i sieradzkiej. Autor uważał, że ziemi te w czasach dawniejszych stanowiły odrębną jednostkę plemienną, zwalczając hipotezę o istnieniu dwóch odrębnych plemion Łęczycan i Sieradzian, której to sprawie poświęcił osobną rozprawę. Z badaniami geograficzno-histerycznymi wiążą się artykuły tego uczonego dotyczące nazwy Wielkopolski w źródłach historycznych, systemu administracyjno-terytorialnego ustroju Polski w XII w. i nawiązująca do wyników ostatnio wspomnianej problematyki rozprawka o dziejach ziem łęczyckiej i sieradzkiej w połowie XII stulecia. Nie obca też była temu uczonemu problematyka stosunków plemiennych.

Z tymi zagadnieniami wiążą się ściśle badania nad dziejami osadnictwa ziem środkowej Polski, historią tamtejszych miast, wielką własnością szlachecką itp. Badania osadnicze zapoczątkował S. Zajączkowski zajmując się ustaleniem takich spraw, jak: co to jest historia osadnictwa, jakie ma miejsce w zespole nauk historycznych oraz sposób odtwarzania procesów osadniczych w przeszłości. Równoległe z tymi

³⁷ Por. np. J. Szymczak, *Grody w Polsce środkowej i zachodniej w okresie rozbitcia dzielnicowego*, Łódź 1980.

³⁸ S. Zajączkowski, *Studia nad terytorialnym formowaniem ziemi łęczyckiej i sieradzkiej*, Łódź 1951.

teoretycznymi rozważaniami uczony ten prowadził badania nad dziejami osadnictwa ziem łęczyckiej i sieradzkiej od czasów najdawniejszych do końca XIV w. Mniejszych jednostek terytorialnych dotyczyły jego artykuły o opactwie na grodzie łęczyckim, kolegiacie łęczyckiej, opolu chropkim, dobrach klasztoru trzemeszeńskiego. Poza tym z problematyką osadniczą wiążą się artykuły S. Zajączkowskiego, nie wchodzące ściśle w zakres badań osadniczych, lecz dla dziejów terytorium łęczycko-sieradzkiego mające ważne znaczenie, jak np. o produkcji żelaza na tym obszarze czy ostatnia rozprawa tego uczonego o przejściach przez Błota Łęczyckie, ukazujące ich znaczenie dla obronności regionu i jego życia gospodarczego.

Problematyką historii regionalnej w jej aspekcie osadniczym zajęli się Ryszard Rosin i Stanisław M. Zajączkowski. Pierwszy z nich jest autorem monografii poświęconej dziejom osadnictwa ziemi wieluńskiej, w której omówił jej warunki fizjograficzne, problem kształtowania granic oraz w ramach poszczególnych okresów chronologicznych przedstawił rozwój osadnictwa i stosunki społeczno-gospodarcze³⁹. Osadnictwu ostrzeszowskiemu oraz obszarowi Załęczańskiego Parku Krajobrazowego poświęcił on osobne artykuły, podobnie jak dziejom (w tym i osadnictwu) kasztelanii woliborskiej.

Sporo miejsca dziejom osadnictwa Łęczyckiego i Sieradzkiego poświęcił w swoich dociekaniach S. M. Zajączkowski. Do tego nurtu badawczego należy zaliczyć przede wszystkim jego pracę habilitacyjną, z której opublikowane zostało jedynie streszczenie⁴⁰. Zajął się on rozważaniami teoretycznymi dotyczącymi historii osadnictwa i miejsca jej w zespole nauk historycznych. Z osadnictwem ziem łęczyckiej i sieradzkiej wiąże się także rozprawa S. M. Zajączkowskiego o osadach służebnych na tym terytorium. Osadnictwu wiejskiemu, w tym też lokacjom na prawie niemieckim na wspomnianym obszarze autor poświęcił ponadto kilka artykułów i osobnych prac. Kwestie lokacji osad wiejskich są przedmiotem jego rozprawy dotyczącej okresu od końca XIV do początków XVI w. oraz jednego z artykułów. Osadnictwo na obszarze obecnej wielkiej Łodzi⁴¹ oraz starostw inowłodzkiego i łęczyckiego zostało odtworzone w dalszych, odrębnych studiach tego autora. Ściśle z nurtem osadniczym wiążą się liczne prace S. M. Za-

³⁹ R. Rosin, *Ziemia wieluńska w XII—XVI w. Studia z dziejów osadnictwa*, Łódź 1961.

⁴⁰ S. M. Zajączkowski, *Ziemia łęczycka i sieradzka od końca XIV do początku XVI w.*, Łódź 1969.

⁴¹ S. M. Zajączkowski, *Rozwój osadnictwa na obszarze obecnej Łodzi do końca XVI w.*, Łódź 1974; idem, *Studia z dziejów osadnictwa na obszarze Łodzi do końca XVI wieku*, Łódź 1976.

jączkowskiego poświęcone własności szlacheckiej w Łęczyckiem i Sieradzkim przede wszystkim wielowioskowym kompleksom majątkowym.

W obszernym nurcie historii regionalnej poczesne miejsce zajmują badania pracowników Instytutu poświęcone miastom ziem łęczyckiej, sieradzkiej i wieluńskiej. Problematyka miejska zainteresowała szczególnie R. Rosina. Jego prace dotyczące problematyki miejskiej to studia z dziejów miast przedrozbiorowych województw łęczyckiego i sieradzkiego oraz artykuł o miastach leżących na obszarze tzw. regionu łódzkiego. W wielkim wydawnictwie poświęconym dziejom miast polskich opracował historię miast znajdujących się na obszarze województwa łódzkiego, w jego granicach sprzed 1975 r. Opracował także dzieje Łodzi do XVI w. (choć niekiedy sięgał i do czasów najnowszych), co zaowocowało bogatym dorobkiem na ten temat. Inne studia R. Rosina dotyczą przeszłości takich miast okręgu łódzkiego, jak: Sieradz, Piotrków, Zgierz, Kutno, Brzeziny, Ujazd, Pabianice, a także okolice powstałego na przełomie XVIII i XIX w. Tomaszowa Mazowieckiego.

Dzieje miast łęczycko-sieradzkich badał też S. M. Zajączkowski. Opublikował on studia odnoszące się do grodu łęczyckiego, początków Zgierza, Rozprzy, Lutomińska i Koniczyna. W Katedrze opracowano słowniki historyczno-geograficzne. Jako pierwszy ukazał się słownik ziemi wieluńskiej opracowany przez R. Rosina, sięgający do początków XVI w.⁴² Nieco odmienny charakter posiada podobna praca wydana przez S. Zajączkowskiego i S. M. Zajączkowskiego, której celem było zestawienie materiałów źródłowych do geografii historycznej Łęczyckiego i Sieradzkiego do końca XIV stulecia, a które autorzy dobierali przede wszystkim pod kątem ich użyteczności dla skartografowania obszaru tych ziem w dowolnym przekroju chronologicznym przed 1400 r. i badań nad osadnictwem w tym czasie⁴³.

Należy jeszcze zasygnalizować, iż J. Szymczak badał sprawę buntu Leszka Czarnego przeciw ojcu, S. M. Zajączkowski zajął się rolą Jarosława Łaskiego, wojewody sieradzkiego, a A. Szymczakowa zajmowała się stosunkiem ziem łęczyckiej i sieradzkiej do zabiegów księcia mazowieckiego Siemowita IV w jego staraniach o uzyskanie tronu polskiego. Ta ostatnia badaczka poświęciła wiele czasu problemowi urzędników łęczyckich, sieradzkich i wieluńskich, ich uposażeniu, genezie

⁴² R. Rosin, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wieluńskiej w średniowieczu*, Warszawa 1963.

⁴³ S. Zajączkowski, S. M. Zajączkowski, *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku, cz. I i II*, Łódź 1966—1970.

poszczególnych urzędów itp., wynikiem czego są różne jej artykuły i osobno wydane prace⁴⁴.

W ośrodku łódzkim niektórzy badacze zajęli się innymi jeszcze obszarami naszego państwa. I tak S. Krakowski za przedmiot swoich zainteresowań obrał region częstochowski. Pracę swoją rozpoczął od 1946 r. biorąc za temat swojej rozprawy doktorskiej dzieje Częstochowy⁴⁵. Autor ten zajął się także takimi problemami, jak: służba zdrowia w Częstochowie, sukiennictwo w tym mieście, ceny, a także opracował szerzej dzieje regionu częstochowskiego. Na marginesie zainteresowań problematyką częstochowską powstały inne prace S. Krakowskiego odnoszące się do problematyki miejskiej w ogóle, a wśród nich na uwagę zasługuje artykuł o millenium miast polskich, w których dał on własną definicję pojęcia „miasta”.

Inny badacz łódzki A. Swieżawski⁴⁶ poświęcił się problematyce mazowieckiej. Interesują go dzieje Mazowsza ze szczególnym uwzględnieniem jego aspektów politycznych, administracyjnych i ustrojowych w średniowieczu, historia ziemi bełskiej i rawskiej, a nieobca też jest mu problematyka historii miast mazowieckich.

Poza przedstawionymi głównymi nurtami badawczymi warto wspomnieć o pracach, które trudno było do nich zakwalifikować. I tak S. M. Zajączkowski ma w swoim dorobku opracowania pewnych bibliografii oraz artykuł omawiający badania Instytutu Historii w zakresie starożytności i epoki feudalnej. J. Szymczaka zainteresowały też sprawy związane z kancelarią księcia łęczycko-kujawskiego Kazimierza Konradowicza oraz osoba Pełki, kanclerza Władysława Łokietka. Tenże badacz opracował też sprawę udziału synów Konrada Mazowieckiego w dziedzinie zrealizowania planów politycznych wspomnianego ostatnio księcia. A. Swieżawski opublikował artykuł dotyczący wartości zdrowotnej wyżywienia naszego wojska w epoce feudalnej. R. Rosin omówił poglądy J. Lelewela na problem polskich ziem północnych i zachodnich. Nie sposób też pominąć na tym miejscu nawiązania badań S. Zajączkowskiego do jego przedwojennych studiów, co uwidoczniło się w opublikowanej w 1946 r. popularnej pracy o historii Zakonu Krzyżackiego⁴⁷. T. Nowak poświęcił niewielkie artykuły osobom Michała z Czacza, Beniamina Zareby, wojewody kaliskiego, i Czeleja.

⁴⁴ A. Szymczakowa, *Urzednicy łeczyccy i sieradzcy do połowy XV wieku*, Łódź 1981; idem, *Urzednicy łeczyccy, sieradzcy i wieluńscy XII—XV w.*, Wrocław 1985.

⁴⁵ S. Krakowski, *Stara Częstochowa. Studia nad genezą, ustrojem i strukturą ludnościową i gospodarczą Częstochowy (1220—1655)*, Częstochowa 1948.

⁴⁶ A. Swieżawski, *Rawskie Księstwo Piastów mazowieckich 1313—1462. Dzieje polityczne*, Łódź 1975.

⁴⁷ S. Zajączkowski, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego*, Łódź 1946.

Wreszcie wspomnieć trzeba o innych niż omówione poprzednio główne kierunki zainteresowań badawczych S. Krakowskiego. Nieobca mu była problematyka dziejów kościoła polskiego do początków XIV w., które opracował w popularnej monografii⁴⁸, zjednoczenia ziem polskich na przełomie XIII i XIV w., czy wreszcie postaci Mikołaja Kopernika. Wspomnieć tu też wypadnie o jego zainteresowaniach historią dawnej Rusi, co zaowocowało recenzjami prac historyków radzieckich oraz jednym artykułem o problemie powstania scentralizowanego państwa ruskiego w literaturze radzieckiej. Wspólnie z Andrzejem F. Grabskim opublikował pracę poświęconą dziejom Polski przed-rozbiorowej w historiografii naszych wschodnich sąsiadów. S. Krakowski był również autorem pracy o problematyce miejskiej w historiografii polskiej⁴⁹.

Jak widać z przeglądu badań pracowników Instytutu Historii nad polskim średniowieczem, na czoło wysuwa się problematyka historii regionalnej w szerokim ujęciu oraz dzieje wojskowości polskiej do XV w. włącznie, głównie w aspekcie, który można nazwać „społecznym”, oraz w problematyce grodów. Ponadto nieobce są im i inne zagadnienia z dziejów polskiej mediewistyki.

4. KIERUNKI BADAŃ NAD HISTORIĄ POLSKI XVI—XVIII W.

Od momentu powstania Uniwersytetu rozpoczął tu swą pracę wybitny badacz dziejów XVI w. prof. L. Kolankowski. Katedra, którą on kierował otrzymała bardzo szeroką nazwę Historii Polski. Po jego odejściu do Torunia przez pewien czas kierownikiem tej katedry był prof. Józef Dutkiewicz, a następnie Bohdan Baranowski. Po dwukrotnych zmianach katedra otrzymała wreszcie nazwę Historii XVI—XVIII w. Po likwidacji katedr w 1970 r. przeważająca część jej pracowników włączona została do utworzonego wówczas Zakładu Historii Polski Nowożytnej, którego kierownikiem został prof. Bohdan Baranowski, a od 1985 r. prof. Zbigniew Kuchowicz.

Kierunki badań nad dziejami Polski XVI—XVIII w. były bardzo różne. Szeroko rozwinięte były np. badania nad dziejami gospodarstwa wiejskiego tego okresu. Z zakresu dziejów produkcji rolniczej obok kilkunastu mniejszych prac przyczynkowych wymienić tu można kil-

⁴⁸ S. Krakowski, *Kościół a państwo polskie do początków XIV w.*, Warszawa 1950.

⁴⁹ S. Krakowski, *Problematyka miejska w historiografii polskiej*, Łódź 1950.